

הרהורים פסיכולוגיים על הטרור

מנס שפרבר

טר לעשות דבר אשר כמעט לא נוסה מעולם. הוא הצליח לשלול מכל אחד מן הנאשמים את כל עברו ואת עצם זהותו, בלכתו למוות במסכה אשר עשתה אותו אויב לעצמו ושונא-בנפש לדגל אשר לו הקדיש את חייו.

את הדברים האלה כתבתי בקיץ 1958 אחרי הוצאתם להורג של אימרה נוג' וחבריו. הם, בניגוד לכך, הלכו למות כמהפכנים אשר הוקרבו על מעשים אשר אמנם עשו. בניתוח המצוין של המכניזם של משפטי מוסקבה שמביא רוברט קונ-קוסט בספרו "הטרור הגדול" (הוצאת מקמילן, לונדון 1968) הוא מתאר בצדק את משפטו של טרייצ'ו קוסטב בסופיה כאחרון למשפטי המכש-פות הסטאליניסטיים הפומביים. משפט סלאנסקי לא היה פומבי באמת; כל דבר בו וסביבו היה מסולף; דוחות הרדיו היו מונטאזים גרידא. הה-ליכים — אם אמנם היו — שהביאו לידי הרשעתם של נוג' ושאר מנהיגי המהפכה ההונגרית, היו בחשאי גמורה.

דבר זה שלא היו עוד משפטים סטאליניסטיים בעשרים השנים האחרונות אינו משנה את העוב-דה כי דבק במאה שלנו הכתם הכפול של הטרור הסטאליניסטי ופשעי הנאצים שאין להם שם. הרבה מן השיטות שנוקקו להן שתי הממלכות הרודניות היו דומות להדהים. שתיהן השתמשו בעקיבות בטרור, בהחשדות מקדימות, בבידוד קבוצות ויחידים החשודים כמתנגדי המשטר, ב-אירגון תמימות-דעים צוהלת או בקיום התפרצו-יות של זעם המונים.

אכן המעיין מקרוב בסגולותיהם של משפטי מוסקבה יראה מיד את ההבדל בין הטרור של היטלר לטרור של סטאלין. בתי הדין הקרויים עממיים בגרמניה הנאצית הטילו פסקי דין קטל-ניים בלי רחם. אבל קרבנותיהם היו מתנגדי המשטר ממש. הנאשמים שעמדו למשפט, כגון קושרי עשרים ביולי, עמדו והכחישו את אשמתם או שהתריסו בגלוי נגד היטלר ומשטרן, בלא

נוכח מבטם הלא-רואה של קרבנות משפטי מוסקבה נצטמקו טיעונינו כדי התנצלויות עלובות. אנו חייבים חוב של נאמנות — כך היינו טוענים — קודם כל לחברינו במחנות הריכוז של היטלר; בלעדי הטאנקים והמטור-סים הרוסיים לא תחזיק ספרד הרפובליקנית מעמד; אם לא נעמוד מלוכדים לא יהיה לנו סיכוי לגייס את כל כוחותינו נגד הפאשיזם. שיקול-הדעת היה נהיר, אך המובלים לגרדום לא חדלו להביט אל פנינו אף רגע, וממבט זה יכולנו להמלט רק מתוך חשבון-הנפש. אכן לא היה מנוס מן הכריתות. מה שנשאר אחרי זאת היה ישימון של בדידות, והתקוה הנואשת כי אולי נלמד מעט מעט את חכמת האדישות. אכן לא השכיל איש למסור דין-וחשבון משכנע על החוויה הזאת ולמצוא ביטוי לאותו דו-שיח אילם עם המוצאים להורג אשר הרס את אמיתותינו וודאיותינו בזו אחר זו עד שחישבנו לטבוע ביבשה.

כאותם הנאשמים במשפטי סטאלין שנאלצו ליהפך לעדי-שקר של הקטיגוריה היינו זמן רב מדי עדי רמיה; עד אשר נאלמנו דום דוקא בשעה שהיינו חייבים לפתוח פינו ולד-בר, וכך התחלנו לשנוא את מישמע קולנו. היינו כמוהם לאשמים משום שגם אנו כמוהם התנגדנו רק במחשבותינו הכמוסות. לעתים רחוקות מדי עמדנו איתן בפני הביורוקראטים הראשיים והאפאראטצ'יקים אשר הם עצמם עלו לשלטון מעל לגבות כפופים, ולבסוף מעל להררי גופות. סטאלין הצליח להרוס אנשים רבים כל-כך דוקא משום שהם לא עשו את הדברים שהואשמו בהם; משום שהסגירו את מצפונם ונכנעו ללא מאבק; דוקא משום שזמן רב לפני שגורלם הכריעם התכחשו לעצמם מתוך אמונה כי דבר זה ישמור את אחדות המפלגה ואת אחדות כוח המגן של ברית המועצות. ההודיות הכובות במשפטיהם היו רק המעשה האחרון בשלשלת מעשי כניעה רבים מספור. את האחרים שאכן התנגדו למש-טר ולא נכנעו לעולם לא העמידו כלל למשפט. אותם הוציאו להורג בחשאי. ואולם בביום הפארסה השטנית של המשפטים הצליח המש-

המקרים יאזל האושר עד-מהרה, ואילו הפחד, החרדה והאימה ישארו נושאי לא-אכזב ליחיד ולחברה בכלכלה.

לאורן של שאלות אלו כדאי שנדמה לנו כיצד עתידים נינינו לראות את הדור הזה. קרוב לודאי שימצאו, בתמהון ואולי גם בהתפעלות, שתקופת-תנו שינתה את התפיסות המסורתיות של האושר, שהיא הוסיפה עליהן, ושהיא הראתה להיטות יוצאת מגדר הרגיל בהסרת המכשולים בדרך אל האושר. סרטינו ישוו לעיני הבאים אחרינו צלמם של אנשים הטרודים עד לטירוף בהנאות, נעים בלי הרף בדרכים המוליכות למקומות רחוקים, עוסקים בפעולות שעשועים על פני חופים ובה-רים; הם יעבירו לנגד עיניהם רבבות אנשים הנשבעים אמוני נצח למנהיגיהם, המריעים לחיי-לים היוצאים לחזית או המקדמים פניהם של לוחמים עטורי נצחון, או שהם יראו אותם על מגרשי הספורט כשהם יוצאים מכליהם ברוב התלהבותם למבצעי האלוף האחרון. תימצא איפוא עדות דוקומנטארית מספקת להצדיק את המסקנה כי אנשי המאה שלנו היו מאושרים הרבה יותר מקודמיהם.

ואולם יש עדות שאינה פחותה מזו המוכיחה כי בני דורנו היו כפויים לחיות שנים או עשרות שנים בלחצים קשים מנשוא, שהם היו כמעט תמיד נתונים לאיזה סוג של איום, ושהיה להם יסוד לחשוש מפני דברים גוראים הצפויים להם, אם כיחידים ואם כבני קיבוצים דתיים, אֶתניים, חבר-תיים או מדיניים. המאה הזאת אכן השכילה לסמר בשרו של כל אדם גורמאלי.

ג

כל יצור אנושי יודע פחד, חרדה, אימה. שום איש אינו יכול להימלט מרגשות וחוויות אלו לעולם ולחלוטין. אכן החרדה שכיתה יותר מכל רגש אנושי אחר. הפחד שונה שוני יסודי מן החרדה. הפחד משקף אומד ריאליסטי פחות או יותר של סכנה במצב המובחן לדיוקו. החרדה מבטאת את אופיו של יחיד במצב, שאינו דוקא מסוכן אך שאינו מובחן לאשורו והמסולף באופן

להסגיר אף אחד מחבריהם. ואולם נאשמי משפטי מוסקבה יצאו מגדרם בהרשעת עצמם. ממלאים תפקידים מוסדרים מראש, פעלו כעוזרים בנפש הפצה לתובע הכללי, כשהם מודים בפשעים שלא פשעו ומלשינים על חבריהם כביכול הם שותפיהם לפשע. כל המחזה בוים מתוך מרידה בוטה בשכל הישר, באמת הפסיכולוגית המובנת מאליה ובעבר היסטורי שלא נמחה ואיש לא יכול לשכחו. אי אפשר היה איפוא לאדם שפוי בדעתו לטעות בבדיזן רצחני זה ולחשבו לאמת, בלא לקחת חלק פחות או יותר בשותפות רגשית ואינטלקטואלית לפשע.

לפני שלושים שנה שמתי דברים אלה בפיו של גיבור ברומאן שמסר על נסיונותיו במחנה ריכוז גרמני:

כל — או כמעט כל — אסירי המחנה שלנו היו נתונים לחקירות אימות ועמדו איתן. אחדים יצאו וכתפיהם כפופות, אך איש מהם לא נשבר. רק בת-חילה משהגענו למחנה אירע משהו שהפך אותנו לאסירים בתוך פנימיותנו. נכנענו למשמעת המחנה. היא חדרה לנשמותינו. מיד כשקיבלנו עלינו את הדין, נעשינו אסירים מחדש. שומרי המחנה, האויב, נעשו חלק מכל אחד מאתנו.

משטר הטרור הטוטאליטארי יכול איפוא לקיים את עצמו על יד כפיית צורה של ניכור עצמי על אלה שהוא מאיים עליהם ומענישם. כיון שהת-חיל התהליך של ניכור עצמי, נותנים הקרבנות למעניהם דריסת-רגל בנשמותיהם, ויש שהם אפיי-לו עומדים על צד מעניהם בלא להבחין שהם עושים זאת. מדוע וכיצד יכולים דברים כאלה להתרחש? באלו תנאים מיוחדים מוכרחים הם ל כאורה להתרחש?

ב

סימני-ההיכר של תקופה יתגלו לפי התשובות לשאלות אלה: מה הפחדים, האימים והחרדות, מודעים ולא מודעים, היו שולטים באותם הי-מים? מה הדבר שנחשב לבני אדם או כאושר? מה הטיפוס של אידיאל האישיות שהציבו לעצ-מם?

שאלות אלו חלות על קיבוצים כיחידים. בשני

מידה יש צידוק לשימוש בביטוי "משטר אימ-תנ"י"? האם הדיקטטורות באמת יוצרות אפקטים של אימה? או שמא הן יוצרות בעיקר פחדים שאינם להם סוף? אכן הפחד תחילתו לעתים קרובות מאד באופן דראמטי, בחויה של אימה. חויה כזו משאירה עקבותיה אף לאחר שפעולת ההפתעה שככה. וגדולה מזו. הענין הוא באמת מורכב הרבה יותר. פחדים אובססיביים לא היו מתמידים ומשטרי אימה לא היו יכולים להתקיים לאורך ימים אילולא היה האדם, ראשית-כל, יצור חרד. הבסיס הפסיכולוגי של המשטר האימתני הוא הכניעה לאימה. וכניעה זו מצדה נגרמת ומתחדשת על ידי חרדה. דבר זה יכול להגיע לידי כך, שהקרבנות המאויימים יעשו מרצונם הרבה יותר ממה שהמשטר מחייב אותם לעשות. אם לנקוט לשון פאראדוקסית, חרדתם של הנשלים-טים היא המראָה לרודן את הדרך לשלטון מוחלט.

ניתוח העריצות מרכזו איפוא לא בעריץ וב-מנגנון המדכא של השררה, כפי שאפשר לחשוב, אלא בנתיניו הנפחדים של העריץ, באנשים חרדיים שכבר נכנעו, ושכביכול מפתים את נוטל-השררה להקים את רודנותו ולעשותה טוטאלי-טארית יותר ויותר.

ד

חברות ללא מרות ספק אם היו מעולם. כל הציויליזאציות הידועות לנו היו להן מערכות מורכבות למדי, ולעתים קרובות סאקראליות, של מרות היאַרארכית המיוסדת על חלוקת שררה ומעמד מודרגת בדיוק. המערכת היתה חובקת-כל. המרות המוצבת נגעה לחייו של הילד משעת לידתו, ומדי שנה של חייו גברה השפעתה. הסדר ההיאַרארכיה היתה לו שליטה על כל צד של החיים החברתיים, המשפחתיים, אף האינטימיים ביותר. התוצאה החשובה ביותר של הנצחון שנחל כל דור של הזרים על צאצאיו היתה לעורר את השאיפה בדור החדש לעשות כמעשה הוריו, או אף להזדהות עמם לחלוטין. בהיותם יורשים את

מגמתו. הפחד הוא פרי הנסיון. החרדה, לעומת זאת, מולידה את הנסיון המאָשר אותה. הפחד מוגבל על ידי מספר הסכנות האפשריות. החרדה היא בלתי מוגבלת — בלתי מוגבלת כמו מספר הטעויות האפשריות. להיות בלי פחד, אין הדבר מושכל ואפשר פאטאלי. הילד שאיננו יודע את הפחד ואת בסיסו המציאותי עלול להוציא גופו מן החלון יותר מדי וליהרג. אנשים רבים יש בהם פחד פחות מן הראוי משום שהם חסרים דמיון ריאליסטי. משולים הם לשחקני שחמט פחותי דרגה המסוגלים לשער רק את מהלכו הבא של היריב.

יש כמה טיפוסים של חרדה. במאמר ששמו "לניתוח העריצות", שפירסמתי בפאריס ב-1938 (ושהגסטאפו החרימה ב-1940), הבחנתי בין שני טיפוסים של חרדה. לזה קראתי חרדה בעלת כיוון חברתי ולזה חרדה תוקפנית. החרדה הראשונה מתבטאת באפנים גלויים לעין. זוהי השיטה שבה היחיד מבקש תגמול מן העולם החיצוני. מצב החרדה במקרה זה ניתן לשכחו בעזרה מן החוץ אך אין להתגבר עליו כליל. היחיד המורדף חרדה בעלת כיוון חברתי מחפש ביטחון והכרה. היחיד המורדף חרדה תוקפנית מבקש שלטון, היינו שלטון טוטאלי. בעיניו שלטון הוא טוטאלי, או שהוא הופך לחוסר-אונים טוטאלי. משום כך אין הוא מסוגל לאהבה. הוא אינו אוהב את חברו, או את אשתו, או אפילו את עצמו. כושר החיוב שלו מתמצה בחיוב השלטון, השואב את הדינ-מיום שלו משלילת חוסר-האונים. הוא לא ייעצר לעולם במרוצתו, מרוצת אַמוֹק, לבקש את השל-טון. אחת היא, מתי ימצאנו מותו, הוא נועד למות בלא שיגיע למטרתו.

האימה, הדומה לפעולת רפלקס, נגרמת על-ידי מאורע פתאומי, לא צפוי כלל, היוצר באדם עדי-רגע את הרגש שאין ממנו מנוס כי השמדה קרובה מאימת עליו. הרגע המביך עדימות של אימה, מצב השיתוק, האלם — כל זה מוכר. ידוע גם כן שפעולת סיוטים היא חזקה ביותר דוקא מתוך שתחילתם או סופם בפעולות אימה כאלו.

בהניחנו שתיאור זה של האימה הוא נכון, באיזו

שעם כל שינוי השיטות נשאר תפקידו כשהיה. הנתינים המאויימים אף הם מקיימים את עמדתם תיהם הישנות, גם אם יש ביניהם עתה אנשים אשר זה-לא-כבר החזיקו בשלטון בעצמם והיודעים איפוא את כל סודות הטרור.

מכאן מסתברות המסקנות הבאות:

(א) כל יצור אנושי ללא יוצא מן הכלל ידע, מראשית ילדותו והלאה, צורה כלשהי של אימה ונכנע לה תקופה קצרה או ארוכה. אין יצור אנושי שאי-אפשר להטיל עליו אימה.

(ב) כל ההורים מצליחים ללא מאמץ להכניס בלב ילדם את ההכרה הברורה שיש בידם היכולת והזכות לקיים מרות על ידי פקודה ואיסור. מכאן מוסבר מדוע רוב האנשים חשים הכרח להאמין כי האדם שהשלטון בידו הוא ממילא עליון וראוי לחיקוי, וכי משגה וחטא, או פשע, הוא להתנגד לו. אולם אמונה זו גופה מעוררת במדוכאים את התשוקה לכבוש את השלטון לעצמם ולהגיע לעמדה שבה יוכלו לפעול דרך שרירות בלא להסתכן בחטא, אשמה או פשע.

(ג) הסתירות הפנימיות ביחס שבין הנשלטים והשולטים בולטות ביותר בתנאי רודנות אימתנית. איומו או שימושו המתמיד של הרודן באלימות מוליד לא רק כניעה גמורה אלא גם פקוקים כמוסים בכשרותו. בד בבד עם תהליך הניכור העצמי הדוחף את המאויימים להתכחש לעצמם פוקד אותם תהליך הפוך של הסתגרות. כל אחד תוחם בתוך חוב-חובו תחום חשאי המכוון נגד המשטר, שבו הוא שומר את שרידיה הכמוסים האחרונים של חירותו האישית. תהליך דו-סיטרי זה עושה את האדם למורד בלי אומץ לב, שמצפוננו הרע מציק לו בלי הרף, אף שהוא מקבל עליו ללא תנאי ואף ברוח-עבדות את דינו של המשטר ואינו נוקף אצבע כנגדו.

סתירות אלה בבחינת הפסיכולוגיה האינדיווידואלית מקבילים להם קוי אופי סותרים אף הם של הרודנות.

(א) המשטר הטוטאליטארי מוכרח להכריז השכם והערב שהוא זוכה בתמיכתו פה אחד של העם כולו, ושכל מעשיו, ציוויו ואיסוריו הם

ערכי אבותיהם נעשו הבנים מסייעים למרות שדיכאה אותם.

בצורות ודרגות שונות של תודעה ואי-תודעה מפנים היחיד את המרות החיצונית על ידי שהוא מטיל אותה לתוך הוויתו שלו. עליונות האב והאם, הכל-יכולת של האלים, כוחם הרע של השדים — כל אלה קונים להם שביתה, כצבאות כובשים, במוחם ונפשם של היחידים שגודלו במתכונת מרו-תית.

כל יצור-אנוש עוברים עליו כמה שלבים של התנגדות גלויה פחות או יותר, ואלימה פחות או יותר, לסמכות ומרות ולכל דבר אחר הנראה לו כאיום על אישיותו. יש לפחות שני שלבים כאלה בילדות, ושלב ממושך יותר בגיל המעבר של ההתבגרות. המשמעות הפסיכולוגית והסוציולוגית של התנגדות זו תלויה במטרה הסופית של המורד. אם מטרתו להשיג מעמד עליונות לעצמו, הריהו באמת מבקש לקבל את ירושתו בטרם-עת — וזהו סיפור-מעשה ישן-נושן. אם, לעומת זאת, מטרתו היא לעקור את העליונות אַחת לתמיד, הריהו מקבל עליו קיבולת בעלת משמעות חברתית ומדינית. ביטול המרות בהכרח שיחרוג מתחום האמאנציפאציה של היחיד. כל מיגור של שליט מוכיח לגלחצים כי אפשר להכריע מושלים וכי הכניעה אינה גזירת הגורל.

הצעירים, או קיבוצים דתיים, אַתגניים או חברתיים מסוימים, הכריזו לא אחת כי מאבקם עם מדכאיהם נועד להשיג לא רק את שחרורם הם אלא הקמת חירות אוניברסאלית. אין להם כל כוונה ליטול שררה לעצמם. ואולם כשהגיעו לידי כך, לא עמדו אף פעם בנסיון זמן רב. מורדים המחזיקים ברסן השלטון הם בדרך כלל מטילי מרות, וברצות התנאים, הרי הם עריצים הרבה יותר מן היורשים הכשרים של מרות מסורתית. השררה כמוסד לעתים קרובות חוזרת ומופיעה רק זמן קצר לאחר תבוסתה. כל מה שגשתנה אלו השליטים, ועמם מטרותיהם האמיתיות או המוכרות; הם גם משנים את העבר למפרע כדי להעניק ליומרותיהם תדמית של כשרות. בנסיבות מסוימות הם אפילו אווזים שוב בנשק הטרור,

אוביקטיביות אינן ממין הענין. האוביקטיביות אינו אלא כלי-זיון ארסי במיוחד ביד האויב, מסוה לבגידה. האוביקטיביות היא הסו-ביקטיביות של הבוגד.

אפילו העובדות וההסברים שקשה ביותר להפריכם אינם מוכיחים כלום, או שאף הם מוכיחים רק מה שהם מצווים להוכיח לפי האמת המפלגתית של השעה. ראש הגפא"ו יאגודה היה חרב המהפכה ומגינה הבלתי מסתאב, מהפכן למופת מילדותו. והנה יום אחד חדל להיות כל אלה. מעתה הוא סוכנו של האויב, מארגן מזימות רצח ובגידה, אדם שכל ימיו בגד וחיל במפלגה דרך שיטה. או, אם נקוט דוגמה אחרת, מי שהיה אסיר בכלא פאשיסטי הוא, על פי החלטת הש-רירותית של הרודנות, או גיבור אנטי-פאשיסטי למופת, או אדם שהיו לו כמובן קשרים הדוקים עם המשטרה הפאשיסטית, הגסטאפו למשל, אשר סוכנה החשאי היה תמיד.

הרודנות פועלת פעולתה הנוקבת ביותר לאו דוקא על-ידי עינויים ואיום המוות, אלא על ידי המאניפולאציה של בדותה מרכזית זו, אמת המפלגה המשתנה בתמידות. השינויים החוזרים ואפ-שרויות שינויים נוספים מולידים מצב של חרדה מתמדת, הניוונית גם על ידי פחדים מבוססים, ושולעתים קרובות, על ידי אלימות מאורגנת, היא מגיעה אל הקצה האחרון, כניעתו הגמורה של היחיד.

הגורם היסודי כאן הוא החרדה אשר, להבדיל מן הפחד — כאמור — נגרמת לא על ידי אומד ריאליסטי של סכנת פעולות מובחנות במדויק, אלא על ידי הבחנה מוטעית ומשובשת באופן מגמתי. החרדה בתנאים אלה — ודבר זה משווה לה את אופיה הסגולי — נוצרת דרך שיטה על ידי משטר הכופה כל אחד ואחד לתוך מצב שבו אין הוא יכול או רשאי להבחין במדויק. הישגה הנחרץ של הרודנות הטוטא-ליטארית, בלשון הפסיכולוגיה האינדיבידואלית, הוא יצירת רגש אי-בטחון חודר-כל בכל אחד מנתיניה. כל מה שאדם יודע על אשתו, אביו, אחיו, ידידו או חברו הקרוב, חדל להיות אמת

ביטוי לרצון העם. המשטר, כך טענתו, הוא ההתגלמות המושלמת, הסופית, האחת והיחידה של העם, האומה, או מעמד הפועלים; והמשטר, בהקשר זה, פירושו המפלגה המוגוליתית, שאף היא כמובן הנהגתה הנבחרת פה אחד, שאף היא זהה עם המנהיג, הפיהרר או הוויז' שאינו טועה עולמית. שלשלת זו השלמה לכאורה של זיהויים אמורה להוכיח כי כל המפלגה, המעמד, או האומה מגשימים את חירותם או כבודם על ידי הפעלת שלטונו הטוטאליטארי של המנהיג.

(ב) המשטר עצמו נאלץ להכניס חריגים ב-דוקטרינה של תמימות-הדעים הגמורה, ללא סייג והיסוס, שבין האומה ובין המנהיג. המשטר עצמו מנכה מן הסך הכולל שני אחוזים למאה, המורכבים מתנגדים ללא תקנה הזוממים בסתר בשרותו של האויב הנור. ללא קיום מתנגדים נסתרים, יחדל צידוקו של המשך הטרור.

(ג) המתנגדים החלשים עד-רחם לעולם אין להכיר בהם כאופוזיציה מדינית. יש להוקיעם ול-השמידם ככנופית בוגדים ורוצחים נפשעים. וכן חיוני הוא להציג כל גל חדש של "טיהור" וטירור כגל אחרון, המבשר את חיסולו הקרוב והסופי של האויב הפנימי. בה בשעה, ומן הטעמים שהזכרנו, על האויב להשאר בחיים אחרי כל חיסוליו הסופיים, כשהוא מראה כושר שטני לקום מעם המתים. במקדם ובמאוחר כל מסע סופי של דיכוי יהיה נמצא רק המסע שלפני האחרון.

ה

כיצד אפשר לקיים את הבדותה הפאראדוקסית כי תשעים ושמונה אחוז מן העם, המלוכדים בעבותות אחדות לבלי הינתק, נתונים בכל זאת בסכנת מות כזו מצד שני האחוזים עד שרק טרור בלבד יוכל להציל את האומה מכליה? אף הטפ-שים והפחדנים ביותר היו רואים הנחה זו כמגור-חכת אלמלא היא מעוגנת באכסיומה שאיש לא יעז לערער עליה בלי להתחייב בפשע חמור. אכסיומה זו אומרת כי האמת היא ענינה של המפלגה. רק המשטר, ופירושו הדבר המפלגה השלטת, קובעים מי הוא ידיד ומי אויב. עובדות

אם אתה בוטח בעצמך, בעיניך, באוזניך, בנסיונותיך ובלקחים הנלמדים מהם, אם אתה בוטח במשפחתך ובידידיך יותר מאשר במדינה ובמוסדותיה, הרי אתה — לפחות מבחינה אוביקטיבית — אויב. אם אתה מכחיש שאתה אויב, עצם הכחשתך משקפת את כפירתך במדינה וממילא את התנגדותך ואת איבתך העזה. עליך להתוודות על כך ללא סייג כדי לגלות את אשמתך ואפשר גם את חרטתך. הסירוב לעשות כן הוא כמעשה חבלה ומרידה גלויה בסדר המדינה. יתר על כן, אין די להודות באשמתך בלבד. אפשר שאתה עושה זאת רק כדי לגונן על שותפיך למזימה. לפיכך אתה חייב גם לקרוא בשם את שותפיך ולהוקיע את פשעיהם.

פיסקה זו מדגימה עוד תוצאה פסיכולוגית אפשרית של משטר האימה הטוטאליטארי, אשר אמנם הושגה במשך שנות שלטונו של סטאלין. זה הפך את הרוב המכריע של אזרחי הארץ הכבירה הזאת לבוגדים בכוח ואת קשרי המשפחה והידידות שלהם לקשרי קושרים על המדינה. כל אחד מהם ידע שאם יידרש לעשות כן הוא יפר או יעוות כל אמון ובטחון.

השפלה זו לאין שיעור, בצירוף לשימוש בצורת בוטות או מתחכמות של אלימות, היא שהבטיחה למשטר את השליטה הבלתי מוגבלת על נתיניו. כמעט שום איש לא ביצע את הפשעים שהודה בהם, אך איש לא נשאר נקי מחטא.

עיקרה של דראמה מוזרה זו הוא פגישתו, או אולי התמוזגותו, של שתי חרדות עצומות — חרדתו התוקפנית של הרודן, הרודפת אותו יותר ויותר ככל שגדל מספר המתנגדים האמיתיים או המדומים אשר חיסל, וחרדתם של המדוכאים. בפעולתן המשותפת מולידות שתי חרדות אלו רגש אי-בטחון שאין לו שיעור אשר ממנו אין השליטים והגשלתים יכולים להמלט.

7

חרדה תוקפנית, המולידה את חפץ השלטון, מביאה את הכפוף לה לפיתוח יחס פאראנואי

ונעשה היפוכו משעה שהרודנות, היינו המשטרה שלה, פוסקת כך. מה שלא ייאמן, ואף מה שלא יתכן, נהפך לאמת. החף-מפשע מודה שכל חייו היו תרמית, שאמתו היתה שקר, שההן שלו היה לאו, ושהבית אשר בנה לא היה אלא חזית שמ-אחוריה עסק כל ימיו במלאכת ההרס.

ד"ר נוק, הדמות החמדנית הקומית שברא ז'יל רומן, הגדיר את האדם הבריא כמי שההזנחה הרפואית או חוסר ידיעה מאפשרים לו להתעלם ממחלתו. אנשים בריאים, לפי ד"ר נוק, אינם קיימים. על-פי גזירה שוה, יש להגדיר את האיש החף מפשע במשטר טוטאליטארי כמי שההזנחה או שותפות-לדבר-עבירה של המשטרה או נדיבור-תו של הרודן פוטרות אותו לפי שעה מן הצורך להבין את אשמתו, להודות בה ולכפר עליה.

רק העבריינים הממשיים, אויבי הפעילים של המשטר, נהנים מן היתרונות הבאים מחויית הפחד. הפחד מאפשר להם לנקוט אמצעים מושכלים של זהירות ולהסתייע בתחבולות אופורטוניסטיות או בדרכי הסוואה אי-ליגאליות. כל השאר נידונים לחיות במצב של חרדה, שעליהם עוד להסתירה משום שהיא חשודה כשם שהיא בלתי-נמנעת.

חשוב להבין כי חרדה זו נוצרת לא על ידי איזמי מאסר, גירוש או מוות, אלא על-ידי שמיטת זכויותיה של אישיות האדם, שהמשטר כופה. בתנאים אלו היחיד נאלץ לפי שעה להוסיף ולת-יות בלי תחושת הערך האישי. הוא מאבד תחושה חיובית זו משעה שהוא משלים עם העובדה ש-שיקוליו, נסיונותיו, והסתכלותו עלולים פתאום לאבד ערכם או אף להיות למשגים מסוכנים אם וכאשר יחליטו על כך "מגבוה". במקרה זה תהיה האשה מודה כי בעלה היה כל ימיו בוגד, קושר ומחבל, והיא תאשים את עצמה בחוסר עירנות. זה ההפסד הגמור כמעט של תחושת הערך האישי נוצר, מצד אחד, על ידי ההגברה הכפויה של רגש אי-הבטחון, ומצד אחר, על ידי הרס כל הקשרים הבטוחים בדרך כלל והיוצרים בטחון. המשטר כופה את נתיניו להראות את נאמנותם על ידי בגידה. ביחוד בגידה בקרובים וביקרים ביותר.

שנאה. אך בה בשעה הרי הוא וכל שאר נתיני המשטר מוסיפים לשמור סודם של חוגיהם הפנימיים האישיים. וכך הריהם גונבי־דעת ללא תקנה, הנגועים בהכרח באיורה השוררת של הונאה חברתית. התלהבותם למשטר דומה לתשוקה שמראה בעין זעומה זונה צוננת.

אחת היא אם נאסרו או הוגלו, גידונו בנוהל אדמיניסטרטיבי או נבחרו להוצאה להורג, כל הקרבנות היו בבחינת חייבים זמן רב לפני שנפלו בידי המשטרה החשאית או הועמדו למשפט. כולם היו אשמים בצביעות. הצביעות עיצבה שנים רבות את חייהם החברתיים והמדיניים, וזה היה אחד הנימוקים מדוע כה רבים מהם היו מוכנים להודות כמעט בכל דבר, לעתים אפילו לפני שכוח־ההתנגדותם נשבר על ידי עינויים מנטאליים וגופניים. דבר זה נכון הוא למרות שהתוכן הממשי של וידויהם היה כמעט תמיד כוזב, חתיכה של בדותה סטריאוטיפית אשר הגפ"א, מחוסר דמיון, הפיקה וחזרה והפיקה וכפתה את קרבנותיה להפיק.

ז

אין אדם רוכש או מקיים הרגשת זהות אלא אם כן הוא חש בטחון בנוגע לטבעו שלו. המצב של חרדה מתמדת והפחדים שאין להם סוף שהמשטר הטוטאליטארי מולידם חותרים תחת ודאותו בנוגע לטבעו שלו ככל שמצליחה התקפתם על תחושת ערכו האישי ורגש בטחונו. כאשר ודאותו בנוגע לטבעו נשללת ממנו, צפויה לו לאדם סכנת שקיעה לתהום. הוא חדל להיות אחראי לעצמו והריהו מסוגל למעשים הנוראים ביותר.

באיוז מידה חל דבר זה על הנאשמים במשפטי מוסקבה? ב"הטרור הגדול" מביא רוברט קוזקווסט סיכום רב־ערך ומאלף מאוד של המשחק המוזר של שאלות ותשובות שבו הנאשמים כלילי־הניב והתובע הכללי כולם מדקלמים את תפקידיהם הקבועים מראש. כלום התנהגו הקרבנות הדגולים של המשפטים הללו, זינובייב, קאמנייב, פיאטאקוב, ראדק, בוכארין, ראקובסקי, ריקוב ואחרים כאנשים שאיבדו כל קורטוב בט-

כלפי העולם החיצוני וכלפי עצמו. דבר זה מתגלה תמיד ביחסו אל מטרותיו שלו, ובכלל זה, למשל, אל שיעור השלטון שכבר השיג. נאלץ תמיד להרחיב ולשכלל את שלטונו, הוא מגיע יום אחד לידי כך, שהוא יכול להגן על עצמו ועל הישגו רק על ידי רכישת שלטון טוטאלי. דחף קומפולסיבי זה הוא עוד גורם המסייע להסביר את הסתירה שאין לה פתרון, שהיא, כפי שראינו, אחד מסימניה המובהקים של רודנות טוטאליטארי. מצד אחד טוען המשטר שהוא זוכה לתמיכה כללית, שהוא עומד כסלע איתן, צפוי להתקיים אלף שנים; מצד אחר טוען הוא כי הוא בסכנת מות משום שמיעוט קטנטן או יחיד אחד יש להם ספקות בלבם, משום שמישהו העז, לפי השמועה, לשאול מה יקרה אחרי מות המנהיג, או משום שאחר נתגלו לו עובדות מסוימות על עברו של הדיקטטור או עברם של חבריו שאינן מתיישבות עם האגדה הביוגרפית המוסמכת. בקיצור, ככל שהשלטון הרודני נעשה מקיף ומדכא יותר, כן גדלה רגישותו אף כלפי הדברים הפעוטים ביותר העלולים לעורר פקפוק בשלמותו.

סתירה בוטה זו היא ביסוד העמדות שהסטאליניסטים היו נוהגים להוקיען כצביעות. צביעות היתה אשמה שהיו מטיחים כלפי כל אלה החשודים בחסרונה של נאמנות גמורה או הנועדים לחיסול מכל טעם אחר. אכן הצביעות היא ההאשמה היחידה אשר, מבחינה פסיכולוגית, היתה מוצדקת כמעט בלי יוצא מן הכלל. על ידי כפיית רגש אי־בטחון כללי, הרודנות הטוטאליטארית מאלצת כל אחד מנתיניה להסוות את עצמו ולמלא כל תפקיד שהפארסה הטראגית דורשת ממנו למלא. כדי לגונן על עצמו, על משפחתו ועל ידידיו מפני שואה ודאית, נמנע כל אחד מלומר דברים שלא יירצו לשלטון. וכך נעשה לו הדבר לטבע שני לחשוב ולדבר בשני מישורים שונים. מצד אחד הריהו אומר־הן נלהב, העושה אזנו כאפרכסת לדברי תועמלנים, המתחקה תמיד על כל סיממה חדשה ושינוי־קו והשקוד מאד למנוע את שכניו או חבריו לנשק מימי המלחמה מלעלות עליו בלהיטות התגובה לכל גיוס של התלהבות או

הניחו מקום לספק כי בוכארין, במשחק זה שבין הכבש לזאבים, הציג לשימצה את קומדיית האי-מים של הצד הסטאליני לפני כל מי שהיו לו אזנים לשמוע ועינים לראות. ואולם, אמונים על חוק הכחש, עמדו הקוראים הסובייטיים של דו-חות אלו וקברו את סוד האמת הנורא בחביון-לבם וחזרו ונצטרפו למקהלות שהריעו בחוצות, באספות בתי-חרושת ובכל מקום שהקהילו אותם: "תלו אותם, הרגו אותם, מוות לזרע-המרעים!"

ח

ואותם הקוראים של דוחות אלו שלא היו בהי-שג ידה של הגפ"א, כיצד הגיבו הללו? הפרוטו-קולים של המשפטים, הבה נזכור, תורגמו ללשון-גות רבות ונמכרו ברחבי תבל במחיר נמוך. מה חשבו האנשים במערב? כלום היו מוכנים לקבל כאמרי קודש את הודיותיהם של אנשים שלא ניסו אף פעם להסביר, מה גם להצדיק, את פשי-עיהם? כלום האמין הציבור במערב לדברי הנא-שמים, שלא טרחו להקים כל קשר בין מעשיהם ובין כל תולדות חייהם, נאשמים שלא הוציאו מי-מיהם אף הגה של בקורת נגד המשטר?

לא היה שום דבר, למשל, בפרוטוקולים כדי להסביר מדוע יקומו בולשוויקים ותיקים, רובם בעמדות רמות, מהם רבים יהודים, לחרוש מזי-מות בפקודתו של היהודי לב טרוצקי כדי להס-גיר את ברית המועצות לידיהם של אדולף היטלר ורודולף הס. ואולם דברים אלו של טירוף-הדעת נתקבלו כמהימנים לא רק על ידי קומוניסטים נאמנים אלא על ידי מספר עצום של אנשים מהמחנה הבורגני, עתונאים, סופרים, פילוסופים, דיפלומאטים, כוהנים של כל הדתות ורבים מבני דורם שאישרו וקיימו כי משפטי מוסקבה נערכו לעשות צדק וגם עשו אותו.

לאור כל מה שנאמר קודם על משטר הטרור, תובן הצלחתו לעשות בכפופים לו כחומר ביד היוצר. אך אם יש בכך כדי להסביר מדוע הללו נדחפים לעשות כל דבר שבעולם, כולל הודיות שכמותן כהתאבדות מיד כשהם נופלים בידי המשטרה הטוטאליטארית, הרי אין בכך כדי להס-

חון? מושפלים לבלוי-נשוא ומשוללי זהותם הא-מיתית, כלום התמכרו לכיסופי הכיליון? מתקבל יותר על הדעת שכל אחד מהם חשב זמן-מה כי יש לו שמץ תקוה להציל את נפשו שלו. אפילו כן, אין ספק שכולם נשמטו הקרקע מתחת רגליהם לפני שהתחילו המשפטים ומן הסתם אפילו לפני מאסרם והחקירות שלפני המשפט. כל ודאויות-הם נעשו שליליות. שנים על שנים התכחשו לעצמם ולהכרתם העמוקה ביותר. הם נכנעו וחזרו ונכנעו ומיעטו את ערכם בעיני עצמם עד שהגיעו לתחתית-תחתיות הכחש. מכאן ואילך היתה הנשיה. כיון שדיברו בלשון האויב לא נותרה להם אלא דממת המתים. משפטי מוסקבה העידו לעיני העולם ואזניו כי אפשר לשלול מבני אדם את תמצית הווייתם ולהביא אותם לידי כך שיתנהגו כאילו כל הווייתם מתחילת ברייתם היתה הווייה אחרת לגמרי. הווייה מושחתת ומפליצה.

ובכל זאת אפילו מחזות אלה הביאו הפתעות לעת מצוא. הקיום המדוקדק של הבדותה יש אשר עבר את מטרות. הכחש, תחת להליט, גילה את הלוט. כך אירע בשעה שקרסטינסקי חזר בו בישיבה פתוחה של בית-הדין מכל הודיותיו הקודמות, ואחר כך בישיבה אחרת שוב חזר בו מהכחשותיו. כך אירע בשעה שריקוב טפל על עצמו בנפש חפצה אשמה מקיפה וכוללת, אך התעקש להכחיש את פרטיהן. כך אירע ביחוד במקרהו של בוכארין. זה התיאורטיקן לשעבר של הבולשביזם השכיל לשנות את התפקיד שכפו עליו ושככלו קיבל עליו בתחילה לשחק עד שהתפקיד נעשה דומה לזה של הגיבור באחת הטראגי-קומדיות של פיראנדלו שבה התובע הכללי נדחף, נגד רצונו, לאלתר ולהיסוג פה ושם, כשהוא שם עצמו לקלון ולשמצה.

דומה שלא היה אדם בגיא-צלמות, העומד נוכח אבדן כל הווייתו ומשמעותו, אשר הראה מעולם משהו בדומה לאומץ-לבו של בוכארין בשחקו עד-תום את המשחק כנגד חבר-מרצחים כלי-יכול, הגם שידע כי משחק אבוד הוא, אבוד לפני תחילתו.

דוחות המשפט בעתונות הסובייטית יום-יום לא

או המשפטים או משהו הנוגע לברית המועצות", נאמר, "תומך באופן אוניברסיטלי בפאשיזם; ברצונו או שלא ברצונו, הוא געשה מסייע להיטלר ולבריונים הפאשיסטיים במלחמת האזרחים בספרד". היטלר ותומכיו אף הם כמובן להצו להחזיק דומה לשם אותה תכלית של השתקת המוקיעים את פשעיהם.

בשנות השלושים פעל סם-הרדמה פוליטי זה לא רק על קומוניסטים ואוהדיהם אלא על הרבה ליבראלים אנטי-פאשיסטיים מושבעים. הם עצמו במתכוון עיניהם מראות כל דבר חוץ ממעשיו הרעים של הפאשיזם משום שכל הסחת דעת ממוקד זה היה בה רק כדי לסייע להיטלר. פעולת הרדמה זו, שנעשתה בשם אנטי-פאשיזם חסר-פשרה, גרמה לאנשים מין פולנות משונה. ליבראלים למשל, גינו בצדק את ה"בחירות" בגרמניה של היטלר כפארסה חשוכה, כפארודיה נפשעת של דמוקרטיה שבה אין לעם ברירה אלא לאשר את המועמד היחיד שנבחר קודם על ידי הנאצים. ואולם אותם ליבראלים עצמם קיבלו אותה פארודיה עצמה משהוצגה בברית המועצות וקשרו לה כתרים כדוגמה של דמוקרטיה אמיתית. הם יצאו נגד הצנזורה והעתונות המודרכת בארצות הפאשיסטיות, אך סברו וקיבלו בנפש חפצה שהתעמולה הסטאליניסטית האַכספלוסיבית בעתונות הסובייטית משקפת את הכרתם הכנה והאיתנה של עורכיה ומשתתפיה — כשם שהאמינו כי תשעים ושמונה אחוז מקהל הבוחרים הסובייטי כולם להוטים להצביע בעד המועמד היחיד שנבחר מקודם.

אך ב-1953 הסביר ז'אן פול סארטר בעתון פאריסי, אחרי ביקורו הראשון ברוסיה, כי לא תיתכן מפלגה אחרת בברית המועצות וזאת הקומוניסטים משום ששום אדם סביר שם אי אפשר שיחלוק על המפלגה הקומוניסטית או ירצה לנקוט קו מדיני אחר. שלוש שנים לפני התחלתה הרשמית של הדסטאליניזציה אישר סארטר מרצונו החופשי — כרטיס מפלגה לא היה לו מימיו — כי כל האזרחים הסובייטיים תומכים פה אחד במפלגת סטאלין ובמנהיגותו מתוך

ביר את החיזיון המטריד באמת של המאה הזאת, את תגובת העולם החיצוני. כיצד אפשר היה לרבים כל כך בעולם החפשי לקבל, ואף לתמוך, התקפה מזוועת זו על השכל האנושי?

אין תשובה קלה על שאלה זו. דומה שהדבר מחייב יותר מהסבר אחד. היטלר הביע פעם דבר-אמת חשוב כשאמר, כי ככל שיגדל השקר, ירבה סיכויו שיאמינו לו. דבר בל-יאמן או חדשה בל-תיאמן יתקבלו איפוא כאמת לא למרות מופרכותם המהותית אלא בגללה. השכל הישר מחייב כי שקרן הרוצה להישמר מאפשרות הוקעתו ברבים יציג את שקריו בצורה סבירה ככל האפשר, או לפחות שיימנע מאמירות שלא ייאמנו. ואולם התעמולה של רודנים הלכה תמיד אחרי עצת היטלר והציפה את העולם בשקרים שהצלחתם באה להם בזכות אי-סבירותם העובדתית ואי-אמינותם הפסיכולוגית.

"מה? משפט של חברי הפוליטבירו של לנין? של מייסד הצבא האדום, של אדריכל הנצחון במלחמת האזרחים? כולם נאשמים בבגידה? במזימה למגר את המשטר הסובייטי כדי להסגיר את ארצם לידי האויב? אין זאת כי משוגע הוא שיטיח האשמות דמיוניות כאלו ויצפה כי יאמינו לו אם אין הן אמת לאמיתה, אמת מחרידה שאין להוכיחה בכל פרטיה!" כך היה שיקול דעתם של רבים אשר בתחילה היססו ושאחר-כך, למרות פקפוקים וחששות, החליטו לקבל גיבוב זה של הבל-סיוט כדבר שהוא, ראשית, איננו בגדר הנמנע לחלוטין, ואחר-כך כקרוב לודאי. הם עשו כן משום שחשבו כי פשוט אין להעלות על הדעת כי יש אדם המסוגל להגיד שקרים כאלו באזני העולם כולו ולהפוך את קרבנותיו, לעיני עדים, לפושעים החפצים באבדן עצמם.

זהו חלק מן ההסבר, אבל היו עוד גורמים שסייעו לשכנע רבים כי הידיעה ממוסקבה היא, ככלות הכול, אמת. אחד מן הגורמים הללו היה אנטיתטי על פי טבעו. הדיקטטורים — תחילה מוסוליני ואחר כך היטלר וסטאלין — הצליחו לכפות על רבים מבני דורם אלטרנאטיבה כוזבת בעל כרחם. "המביע דבר ביקורת כלפי סטאלין

מהם במקרים אלו רק מסתירים את הרצון להת-
גונן מפני איד הבא על אחרים. מאחורי כל אלה
מקנן יסוד של אמונה מגית כי תינצל מן האיד רק
משום שאחרים נקלעו לתוכו.

הדיקטטורות סמכו תמיד על צורה זו, הנראית
סבירה, של פחדנות וניצלו אותה עד תומה. כל
צעד טרוריסטי לווה בהבטחות לאלה שלא נפגעו
על ידו כי הם, זרע ישרים נבחר, אין להם מה
לחשוש לעתידם. הבטחות כאלו הן הצעד הראשון
לדבר זה שכינוי המחובב על הדיקטטור ההונ-
גארי ראקושי היה "טכסיסי סאלאמי". ואולם אותו
רעיון הובע קודם ב"מיין קאמף" של היטלר,
שיעץ לאלה המבקשים לשעבד או להשמיד את
המובסים להתקדם שלב אחרי שלב. אל להם
לתפוס מרובה בשום שלב, כדי למנוע את הקרבן
מלהבין כי שוב אין לו מה לאבד ומלהדחף למרד
מתוך יאוש.

הטלת אימה במנות קצובות במדוקדק היא
השיטה שנוקטת לה כל רודנות כדי להשיג את
שותפותם לדבר-עברה האילמת של נתיניה. ה-
דיקטטורים הקפידו תמיד להכניס בלב קיבוצים
גדולים למדי של בני אדם את האמונה כי הם
יוכלו להציל את נפשותיהם אם רק יהפכו עורף
בעוד מועד לאלה אשר הם קרבנותיו הנבחרים
של המדכא בשעה זו.

ט

נשארתי השאלה, האם שני גורמים אלו — חס-
רונן של דמיון ריאליסטי וסוג זה של אדישות
אשר, בהיותה גיוונה על ידי חרדה מקדימה,
מעודדת את הינתקותם של בני אדם מעמיתיהם
החלשים והנתונים בסכנה — יש בהם כדי הסבר
מספיק להסתר הממושך של המצפון. האם גורמים
אלה מסבירים באופן מניח את הדעת, מדוע היו
אנשי העולם החפשי מוכנים שנים רבות לקבל
כפשוטן את ההאשמות המופרכות והמגוחכות
שנשמעו מפי המעצמות הטוטאליטאריות לשם
הריסתם או רציחתם של מיליוני קרבנות נקיים?
האם גורמים אלה לבדם מסבירים מדוע אותם
אנשים קלי אמונה דחו כסיפורי זועה ועלילות

הכרה עמוקה. שום אורח סוביטי — הוסיף פילו-
סוף ביקורתי זה — לא ירצה לבקר אפילו מעשה
אחד של המפלגה מן הטעם הפשוט שכל מעשי
המפלגה נכונים הם בלי יוצא מהכלל. המפלגה
צודקת תמיד. סארטר ניסח צידוק פילוסופי של
משפטי מוסקבה ושל הפשעים הסטאליניסטיים
בכללם עוד לפני פירסומו של אותו מאמר. ברוח
זו הוא גינה חריפות פרסום כל דין-וחשבון על
מצב הענינים בברית המועצות לאמיתו, למשל
מחנות-הריכוז, וכן כל ביקורת של המשטר הסוב-
ייטי. גילויים כאלו, טען, מן ההכרח שיטעו את
הפרולטריון בארצות הרוכשניות ו"יגרמו צער
לפועלים בפרבר הפאריסי בולז'—ביאנקור".

ואולם סופר ופילוסוף בעל-מוניטין זה, הנהג
לדון בבעיות פוליטיות באופן מלודראמאטי ותוק-
פני ולפרקים מטופש, הוא רק אחד מן האינטלק-
טואלים הרבים הדורשים (בצדק) חופש בלתי-
מוגבל לעצמם ולעבודתם, והפועלים באותה שעה
עצמה כתועמלנים נלהבים של דיקטטורה השו-
ללת מאחרים — לא מהם, כמובן — כל חירות,
לרבות החירות לומר כי נשללה מהם החירות.

יחס זה הרווח וסימנו תקיפות החלטה מופרות,
יש להסבירו בחלקו על ידי החסרון הגמור
כמעט של דמיון ריאליסטי ובחלקו
על ידי השפעתה הנוראה של האדישות. אי-
יכלתו של אדם לצייר לו תמונה ממשית של מצב,
שבו, סבור הוא, לא יימצא לעולם, והמגמה לה-
סיח דעת מענינים שאינם נוגעים לך בשעה
זו אך יוכלו להציק לתודעתך ולמצפונך — שתי
התופעות הללו דומה מתאימות הן לתביעות
השכל הישר ולמה שמכנים לעתים קרובות אנו-
כיות בריאה. ואולם בפועל ממש הריהן פרי
חרדה מקדימה. שתיהן הן צורה של פחדנות
שאין הכרח כי תתגלה כדמותה לפי שמגמות חב-
רתיות-היסטוריות מסוימות מעודדות אותה. קל
הדבר לעצום עיניים מראות תנאים שהיו מתאיבים
לצאת למלחמה ברע, כל זמן שהסובלים מהם
יהיו רבים נקיים מבני דורך, אך לא אתה בעצמך.
אני מייחס עמדות כאלו לחרדה מקדימה, משום
שפירושה המשובש של התנאים או ההתעלמות

מפי הגבורה של ההיסטוריה. גדולה מזו. אמונה משיחית חילונית זו אי אפשר לה בלא משיח ובלא חזון אחרית הימים. המשיח היה קרוי סטאלין לשעבר; כיום קוראים לו מאו או צ'ה גווארה או הו צ'י מין. אשר לאחרית הימים — קונפורמיסטים פוטוריסטיים לא זו בלבד שהם מסרבים לראות אותה כנימוק נגד הרודנות, אלא הם מברכים עליה כעדות לטובת ההנחה כי השי"ח מוש באלימות בשירותה של הרודנות ממלא את תפקידו כ"מיילדת ההיסטוריה".

משטר הטרור הטוטאליטארי של המאה העשרים הוא נושא שאינו נדלה כמו תשניות החרדה וצור-רות ביטויה. מתפקידו של הפסיכולוג בעל האור-יינטאציה ההיסטורית הוא לבדוק ביחוד את כל אלה התופעות הנובעות ממשחק הגומלין של גורמים, פעולות ותגובות אינדיבידואליים מכאן, ותנאים חברתיים, צרכים חברתיים ולחצים חברתיים קומפולסיביים מכאן. לתכלית זו אין ערוך למשמעותם הפאראדיגמאטית של משפטי מוס-קבה. הם מרשים לנו להעמיק ראות את התפעולים ותפעולי-הנגד של חרדות, ביחוד חרדה תוקפנית, וכל צורות הכפיה. הם מדגימים את פעולת הגומלין בין בדותה שהועלתה למעמד דוגמה רשמית לבין אמת שהושפלה עד כדי התכחשות לעצמה. הם מראים לעינינו את החוק הפסיכולוגי הכופה בני אדם לגלות בלי משים את מצפוניהם, ביחוד ברגעים שהם משתדלים להסתיר את האמת על עצמם. למשל, ההאשמות הכוזבות באופן גרוטסקי של משפטי מוסקבה כלפי מנהיגים קומוניסטיים העידו כמאה עדים על האמת לאמיתה, אם כי אמת שכיוונה מהופך. ההאשמות בדבר מזימות הרצח של האשמים ותכניותיהם לחבל בתעשייה, בחקלאות, בהספקה ובתחבורה היה בהם כדי לגלות את האמת על הרציחות אשר אמנם בוצעו או עמדו להתבצע בפקודת סטאלין ועל הכשלונות הרי השואה והמשברים המטרידים בכל ענפי הכלכלה שהיו מאחריותו היחידה של המשטר הכלכלי-יכול. המשפטים הסירו איפוא את הלוט מעל המאשימים, בעוד שלגבי הנאשמים לא גילו אלא את מיסכנותם המחרידה של אנשים שנשדד מהם

נבזות את כל הדוחות הנאמנים על מחנות הריכוז והמות של היטלר, על שנאת היהודים המטורפת של הנאצים ועל הפתרון הסופי? או מדוע אנשים אחרים, נוחים להאמין אף הם, סירבו לשמוע את העובדות על משפטי מוסקבה, על ההגליות ההמוניות ומחנות הרעב במולדת הקומוניסטית של עמלי העולם?

אנשים רבים מספור היתה להם הברירה לבחור בחירה חפשית בין השקרים הרצחניים של הרודנים ובין זעקות קרבנותיהם או העדות שהמציא הקומץ המועט של הלוחמים למען הקרבנות. רובם בחרו בשקרים. מדוע? משום שהיו קונפורמיסטים? משום שמנגנון התעמולה הענקי של הדיקטטורות היתה לו הילת כשרות שאין אחריה ולא כלום? כן, משום שהיו קונפורמיסטים ומשום סיבה זו או אחרת שעמדנו עליה קודם. ואולם אף שהסברים אלה נכונים הם לעתים קרובות, לא די בהם. מוטיבים אחרים עדיין היו פועלים לפני שלושים וחמש שנה, ועדיין הם פועלים כיום — בקרב אותם אינטלקטואלים מארצות תעשייה מפותחות, כגון אלו המעריצים את מאו, את הו צ'י מין וכיוצא בהם. הם עושים זאת באמונתם שרק בדרך זאת יוכלו להלחם למען החירות, כבוד האדם וטובת העם העובד. והם מוסיפים לחיות באמונתם זו, למרות הגילויים הרשמיים שאישרו, במהלך הדסטאליניזאציה, את אמיתותו של כל דבר אשר עד שנת 1956 הוכרו והוקע על ידי "ליסטים טרוצקיסטיים", "פאשיסטים סוציאליים", ו"צבועים בעלי מכוונות כתיבה בשירות וול סטריט וסוכנות המודיעין המרכזית".

"כשבאה המלחמה", קראנו ב"דוקטור ז'ואגו", — "הרי אימתה האמיתית היתה... ברכה לעומת הכוח הבלתי אנושי של השקר". הדחף לקיים את כוחו של השקר באמצעי זה או אחר, אם על ידי הסתרת הבדותה הרודנית ואם על ידי הגנתה ואף פיאורה, נובע לפחות במקצתו מן הרצון לענות אמן אחר "חוק הברזל של ההיסטוריה", אחר צרכי המהפכה או צרכי משטר חברתי חדש לחלוטין. זהו מין קונפורמיזם פוטוריסטי, אפילו אם הוא מתנהג כאילו יצא

מלכתחילה. החרדה, לעתים קרובות יותר האנו-כיות, ולעתים קרובות ביותר האדישות מביאות בני אדם לידי כך שיאטמו אזניהם מועקות מחרי-שות-אזנים, שיעצמו עיניהם מראות את הדבר המגקר עינים, ולהתעלם מכל דבר שהוא אָתגר למצפונם. בלעדי כושר מיוחד זה, שהוא בעל משמעות עליונה לפסיכולוגיה האינדיבידואלית והחברתית כאחת, קשה היה הרבה יותר, ואולי אי אפשר היה, להעמיד דיקטאטורות.

מסקנה זו אמנם אינה חדשה ואינה בלתי-ידועה. מימות עולם ראו בני אדם מגסיונם, כי אין לך חירש כמי שלא יאבה לשמוע.

עברם ושנידונו לגלות מן ההווה אל החלל הריק. מכוח דחף פסיכולוגי דומה שהיה מפעם בה, גילתה התעמולה של היטלר מתחילתה כי הנאצים גמרו אומר לכבוש את השלטון בעולם, כפי שייח-סו למזימות הנסתרות של "יהדות העולם". החזרה הסטראוטיפית של האשמה כי היהודים מבקשים לשעבד, להשפיל ולבסוף להשמיד את כל הארים גילתה וכיסתה כאחת את ההכנות שעשו המש-מידים לקראת אושוויץ וטרבלינקה. אך מי רצה לדעת ?

המכניזם הפרוידיאני של ההדחקה הוא דבר של מה בכך לעומת יכלתו של האדם להסיח דעת

מטבעה של האלימות — בחינת ילדה האמיתי והישר של הטבע — שאינה יכולה להגביל את עצמה. לעולם רוצה האלימות להיות אדונית ולא משרתת. וטעמו של דבר זה בקשר הגיוני מסוים : אם האלימות היא באמת אמצעי ראשון ומכריע אף בתיקונו של מוסר בעולם הרי דין הוא שתהא יעילה באמת. שאם לא כן אין בה ממש, ואין פעולתה פעולה אלא אם כן מרובה היא על אלימותו של האויב. מסתבר שאף דעתו של האויב כך. שכן ההגיון של האלימות סביר הוא לכל אדם ; הוא אינו פרי חכמה יתירה אלא פרייה של פיקחות פרימיטיבית . . .

האלימות 'הטבעית' גבול הושם לה בטבע. הטכניקה עוקרת גבול זה, ומשמעותו של דבר : הרוח עצמה מסתלפת בידי הטבע, כדי לפרוץ את המחיצות לתקנתו של עולם, שהועמדו בפני האלימות, ולפתוח פתח לגידול אין-סוף של האלימות.

פליכס ולטש : טבע, מזמר ומדיניות (מוסד ביאליק, תש"י)